

بررسی پدیده مهاجرت و بازگشت جمعیت در مناطق جنگ زده استان خوزستان

دکتر سید جمال الدین دریاباری^۱

چکیده

یکی از ویژگیهای عمده موثر در جابجائیهای جمعیت در استان خوزستان بویژه در مناطق جنگزده* (آبادان، خرمشهر و دشت آزادگان) طی دهه اخیر وقوع و پایان یافتن جنگ عراق علیه ایران بوده که باعث شد در نیمه اول دهه ۱۳۶۰ بخش قابل توجهی از جمعیت از خانه و کاشانه خود که در مناطق جنگی قرار داشت، کوچ کرده و حتی برخی از آنها به خارج از استان مهاجرت کنند. بخش عمده‌ای از این جمعیت شامل کسانی است که تا اوائل جنگ در استان خوزستان اقامت داشته و تا پیش از سال ۱۳۶۵ بصورت «مهاجر جنگی» منطقه را ترک گفته و مجدداً با پایان یافتن جنگ، تعداد قابل توجهی به اقامتگاه قبلی یا اصلی خود باز گشته‌اند، اینگونه افراد اساساً درون کوچنده نیستند بلکه «مهاجر برگشتی» می‌باشند.

واژگان کلیدی

مهاجرت، مهاجران برگشتی، مناطق جنگزده، مهاجر جنگی

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی سمنان

مقدمه

مهاجرت یکی از پدیده‌های جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی است و بهمین دلیل نگرشهای مختلفی نسبت به آن وجود دارد. تحلیل مهاجرت در جمعیت‌شناسی در وهله اول معطوف به بررسی آثار و پیامدهای مستقیم و غیر مستقیم آن از نظر جمعیتی است. بدلیل نگرشهای گوناگون نسبت به مهاجرت تعریف، علل و انگیزه‌های آن متفاوت است. با تأکید بر جنبه‌های اقتصادی، مهاجرت بصورت عامل بازدارنده یا برانگیزنده رشد و توسعه در می‌آید، حال آنکه از دید مسائل اجتماعی چگونگی جذب و سازگاری مهاجران، تفاوتها و هماهنگیهای فرهنگی آنان با مردم منطقه اهمیت می‌یابد و جنبه‌های اقتصادی آن کم رنگتر می‌گردد.

در برنامه ریزیهای کالبدی، منطقه‌ای و شهری نیز در مواردی مهاجرت را عامل توسعه غیر منطقی شهرها می‌دانند و با خلط مفاهیم مهاجرت و حاشیه نشینی به پیش داورهای منفی در باره آن پرداخته و از این دیدگاه آن را تبیین و تحلیل می‌کنند.

مهاجرت در لغتنامه جمعیت‌شناسی سازمان ملل چنین تعریف شده است: «مهاجرت شکلی از تحرك جغرافیائی یا تحرك مکانی است که بین دو واحد جغرافیائی صورت می‌گیرد، این تحرك جغرافیائی تغییر اقامتگاه از مبدأ یا محل حرکت به مقصد یا محل ورود می‌باشد.»

در تحلیل جمعیت، مهاجرت یکی از عوامل مهم تغییر دهنده تعداد و ترکیب سنی و جنسی جمعیت است. این تغییر به دو صورت متفاوت در مبدأ و در مقصد مهاجرتی ظاهر می‌شود، بدلیل تفاوت تعداد و ساخت جمعیت در مبدأ و مقصد، اثر مهاجرت در آن دو جهت مختلف و با شدتهای گوناگون تجلی می‌یابد.

مهاجرت را می‌توان برحسب مورد، بطور کل یا به تفکیک جنس و سن بررسی کرد. مهاجرت معمولاً در مفهوم اخص کلمه، از یک آستانه سنی شروع می‌شود که این آستانه سنی ارتباط زیادی با سن شروع کار و فعالیت دارد و تحلیل مهاجرتها از آن سن به بعد اهمیت می‌یابد.

اگرچه مهاجرتها از تنوع بسیار چشمگیری برخوردار می‌باشند ولی، می‌توان آنها را در چهارچوب تعریف مهاجرت مطرح نمود. در سالهای اخیر گرایش فزاینده‌ای به طبقه بندی مهاجرتها از نظر داخلی و یا خارجی وجود داشته است.

در تحلیل علل و نتایج مهاجرتها مطالعات زیادی صورت گرفته، ولی این مطالعات بگونه‌ای است که نمی‌توان بر پایه آنها به یک جمع‌بندی مشخص رسید. زیرا قاعده‌ای منسجم برای مهاجرت وجود ندارد، علتها و انگیزه‌ها برای مهاجرتها، گوناگون و در عین حال مکمل یکدیگراند. برای مثال بگو، به سه مورد انگیزه مهاجرت، عوامل موثر در انتخاب مقصد و شرایط اجتماعی - اقتصادی موثر در مهاجرت اشاره می‌نماید. وی مجموعه عوامل موثر در تصمیم به مهاجرت را در ۴ گروه کلی طبقه بندی کرده است:

۱- عوامل موثر مربوط به مبدأ مهاجرت

۲- عوامل موثر مربوط به مقصد مهاجرت

۳- عوامل و ویژگیهای فردی مهاجران

۴- موانع عمده مهاجرت یا عوامل مداخله‌گر

به نظر وی شناخت عوامل مثبت و منفی مبدأ و مقصد در شکل‌گیری فرایند مهاجرتها نقش مهمی دارند. مهاجرت نوعی انتخاب و گزینش است. این گزینش ممکن است، در مرحله اول، به عوامل مثبت در مقصد و یا گریز از عوامل منفی در مبدأ پاسخ دهد.

طرح مسئله

یکی از عوامل عمده موثر در جابجانیهای جمعیتی در منطقه، طی دو دهه اخیر، شروع و پایان جنگ عراق علیه ایران بوده که باعث شده در نیمه اول دهه ۱۳۶۰ بخش قابل توجهی از جمعیت از خانه و کاشانه خود که در مناطق جنگی قرار داشت کوچ کرده و حتی برخی از آنها به خارج از استان مهاجرت کنند. بدیهی ست بسیاری از آنها در ده ساله ۷۵-۱۳۶۵ به محل زندگی قبلی خود بازگشته‌اند و این عامل می‌تواند بشدت در خصلت مهاجرپذیری یا مهاجر فرستی استان موثر بوده باشد.

حقیقت این است که به نظر می‌رسد بخش عمده‌ای از این جمعیت شامل کسانی ست که تا اوائل جنگ در استان خوزستان اقامت داشته و تا پیش از سال ۱۳۶۵ بصورت «مهاجر جنگی» منطقه را ترک گفته و مجدداً در این ده ساله ۶۵-۷۵ به اقامتگاه قبلی یا اصلی خود بازگشته‌اند. به این ترتیب، طبق تعاریف مربوط به مهاجرت، اینگونه افراد اساساً درون کوچنده نیستند، بلکه «مهاجر برگشتی» (return migrant) می‌باشند. این نکته عمده به دو توضیح مهم جمعیت شناختی و جامعه شناختی نیاز دارد.

دوره جنگ و بعداز آن دوره‌ای خاص است که گرچه قابل تعمیم به سایر استانها و نیز به سایر دوره‌های زمانی نیست، ولی ثبت و بررسی این جابجانی جمعیت قابل اهمیت است. برای شناخت وضعیت موجود تغییرات جمعیت در مناطق جنگزده و پیش بینی کوتاه مدت آن نمی‌توان روندهای تغییر جمعیت سایر مناطق یا استانها را الگو قرارداد. بنابراین، برای هرگونه سیاستگذاری و آینده نگری در منطقه بدلیل تأثیر ساختار جمعیت بطور مستقیم یا غیر مستقیم در آنها، توصیف و تجزیه و تحلیل جامع و عمیق الگوی جابجانی جمعیت دارای اهمیت بسزایی است.

روش تحقیق و جامعه آماری

در این مقاله، به منظور شناسایی و بررسی موضوع تحقیق و تهیه آمار و اطلاعات مورد نیاز از اسناد مکتوب و مرتبط با موضوع استفاده شده است. روشهای شناسایی مبتنی بر روشهای اسنادی است. روش تجزیه و تحلیل از نوع تحلیل محتوا و توصیفی بوده و جامعه آماری نیز شامل سه شهرستان جنگزده استان خوزستان شامل آبادان، خرمشهر و دشت آزادگان در دوره زمانی ۷۵-۱۳۶۵ می‌باشد.

روند مهاجرت در مناطق جنگزده

بر اساس جدول شماره (۱) در سال ۱۳۷۵، تعداد ۳۷۰۲۵۶ نفر به منطقه مورد مطالعه وارد شده‌اند. که ۹۱۷۸ نفر منشای خارج داشته‌اند، بعبارت دیگر، از خارج کشور به منطقه وارد شده‌اند. مجموعه حرکت‌های جمعیت درون استانی و برون استانی منطقه طی دهساله گذشته سال ۷۵ برابر ۳۵۸۲۵۱ نفر بوده که در حدود ۴۴/۵ درصد از مهاجران وارد شده به استان، با منشای داخلی را در بر می‌گیرد. از کل مهاجران وارد شده به منطقه بیش از ۸۱ درصد به نقاط شهری و کمتر از ۱۹ درصد آنها به نقاط روستائی منطقه مهاجرت کرده‌اند. البته این نسبت‌ها در بین شهرستانهای منطقه متفاوت می‌باشد، بعنوان مثال، از کل مهاجران وارد شده به شهرستان دشت آزادگان، ۵۴/۱ درصد در نقاط شهری و ۴۵/۹ درصد به نقاط روستائی وارد شده‌اند، همچنین، تفاوت معنی‌داری در استقرار مهاجران در بخشهای منطقه وجود داشته است. طی دوره مورد بررسی، مجموعاً ۲۱۵۷۱ نفر در شهرستانهای خود منطقه و ۱۸۷۶۴۱ نفر در سایر شهرستانهای استان خوزستان اقامتگاه خود را تغییر داده و به جای دیگری در همین استان مهاجرت کرده‌اند. مقایسه سهم مهاجران در جمعیت شهرستانهای منطقه نشان می‌دهد

که در دو شهرستان آبادان و خرمشهر بیش از ۸۸ درصد جمعیت این شهرستانها را مهاجران وارد شده به آنها تشکیل می‌داده است و در شهرستان دشت آزادگان این نسبت ۲۵/۸ درصد بوده است. این نسبتها در نقاط شهری و روستائی منطقه تقریباً مشابه به هم می‌باشد.

بر همین اساس، تعداد ۱۴۹۰۳۹ نفر نیز از سایر استانهای کشور به منطقه وارد شده اند و در مجموع ۳۳۶۶۸۰ نفر (۹۵ درصد) از سایر شهرستانها به غیر از خود شهرستانها به منطقه وارد شده‌اند و عبارتی درون کوچنده منطقه محسوب می‌شوند. بدیهی است که توزیع جابجائیها در سطح شهرستانهای منطقه و استان یکسان نبوده و تحت تأثیر موقعیت و برخورداری آنها از توانهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تفاوتی زیادی بین آنها به چشم می‌خورد، بطوریکه شهرستان آبادان با اسکان ۲۲۳۷۸۱ نفر یا حدود ۲۶/۵۸ درصد وارد شدگان به استان بالاترین سهم را دارا بوده است. سرمایه‌گذاریها و بازسازیهای بعداز جنگ، تمرکز بخش عظیمی از صنایع، فعالیتهای، تراکم سرمایه در آبادان موجب شده که بیشترین مهاجران به این شهرستان مهاجرت کنند. شهرستان خرمشهر با ۱۱۳۹۹۶ نفر با ۱۳/۵۴ درصد در رتبه سوم بعداز شهرستان اهواز از نظر پذیرش مهاجران بین شهرستانی استان می‌باشد. از نظر توزیع منطقه‌ای نیز شهرستان آبادان با جذب ۶۰/۴۴ درصد از مهاجران وارد شده به منطقه در رتبه اول و بعداز آن خرمشهر با ۳۰/۷۹ درصد و دشت آزادگان با ۸/۷۷ درصد قرار دارند.

جدول شماره ۱: مهاجران وارد شده به شهرستانهای منطقه طی سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵

درصد از جمعیت	اظهاری نشده	خارج از کشور	شهرستانهای سایر استانها		سایر شهرستانهای استان محل سرشماری		شهرستانهای محل سرشماری		جمع	مبدأ	مقصد
			شهر	آبادی	شهر	آبادی	شهر	آبادی			
۸۸/۸	۱۵۰۱	۵۲۷	۴۷۶۴	۹۶۱۹۷	۱۳۶۴۲	۱۰۱۰۱۸	۱۶۲۷	۴۵۰۵	۲۲۳۷۸۱	کل	آبادان
۸۹	۱۳۲۹	۴۶۶	۴۰۲۶	۸۸۹۹۱	۸۹۴۸	۸۲۱۴۶	۹۹۲	۲۲۱۴	۱۸۹۱۱۲	نقاط شهری	
۸۷/۶	۱۷۲	۶۱	۷۳۸	۷۲۰۶	۴۶۹۴	۱۸۸۷۲	۶۳۵	۲۲۹۱	۳۴۶۶۹	نقاط روستائی	
۸۸/۱	۱۱۷۸	۴۵۰۷	۲۴۲۷	۴۰۳۴۸	۶۲۵۸	۵۵۰۹۶	۱۹۴۷	۲۲۳۵	۱۱۳۹۹۶	کل	خرمشهر
۸۸	۱۰۹۰	۳۲۱۸	۲۲۸۴	۳۷۱۶۶	۳۴۴۱	۴۴۹۱۱	۱۴۷۰	۰	۹۳۵۸۰	نقاط شهری	
۸۸/۹	۸۸	۱۲۸۹	۱۴۳	۳۱۸۲	۲۸۱۷	۱۰۱۸۵	۴۷۷	۲۲۳۵	۲۰۴۱۶	نقاط روستائی	
۲۵/۸	۱۴۸	۴۱۴۴	۱۲۸	۵۱۷۵	۲۵۰۸	۹۱۱۹	۶۹۳۶	۴۳۲۱	۳۲۴۷۹	کل	دشت آزادگان
۲۷	۷۹	۲۵۴۰	۴۲	۱۱۱۶	۱۰۶۱	۶۷۲۸	۳۲۲۱	۲۷۹۱	۱۷۵۷۸	نقاط شهری	
۲۴/۵	۶۹	۱۶۰۴	۸۶	۴۰۵۹	۱۴۴۷	۲۳۹۱	۳۷۱۵	۱۵۳۰	۱۴۹۰۱	نقاط روستائی	

مأخذ: مرکز آمار ایران

در ده سال منتهی به سال ۱۳۷۵، تعداد ۲۶۶۰۶۳ نفر مهاجر از نقاط شهری به منطقه مهاجرت نموده‌اند که ۴۷/۸ درصد از این تعداد از شهرهای سایر استانها به نقاط شهری منطقه مهاجرت نموده و بقیه مربوط به مهاجرت‌های درونی استانی بوده است. در همین دوره، ۶۰/۳ درصد از مهاجران وارد شده از نقاط شهری سایر استانها و ۵۶/۴ درصد از مهاجران وارد شده از نقاط

شهری سایر شهرستانهای استان (به غیر از شهرستانهای آبادان و خرمشهر) در شهرهای آبادان و خرمشهر سکونت داشته‌اند. بیش از ۵۷ درصد مهاجران وارد شده از نقاط شهری به نقاط شهری استان به منطقه اختصاص داشته است و در منطقه نیز ۶۳ درصد به نقاط شهر آبادان وارد شده‌اند. همانگونه که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌گردد از ۱۶۷۵۴۴ نفر مهاجر وارد شده از نقاط شهری به آبادان حدود ۴۹ درصد از نقاط شهری سایر استانها و ۴۸ درصد از نقاط شهری سایر شهرستانهای استان وارد شده‌اند و همچنین از ۱۲۷۲۷۳ نفر مهاجر وارد شده از نقاط شهری سایر استانها به منطقه، ۶۷ درصد به آبادان و ۲۹/۲ درصد به خرمشهر وارد شده‌اند که مجموعاً ۹۶/۵ درصد را تشکیل می‌دهند. دو شهر آبادان و خرمشهر در مورد مهاجرت درون استانی و برون استانی بیش از ۵۳/۵ درصد حرکتهای مهاجرتی کل استان (فقط شهر به شهر) را به خود اختصاص داده‌اند و بطور کلی، در دوره مورد نظر، نزدیک به ۳۵ درصد حجم کلی مهاجرت استان به این دو شهر انجام شده است. سهم منطقه مورد نظر در مهاجران وارد شده از نقاط شهری به نقاط شهری استان بیش از ۵۷ درصد بوده، همچنین، سهم آبادان از کل منطقه ۶۳ درصد و از کل استان ۳۵/۹ درصد می‌باشد.

در دوره مورد بررسی، ۲۵۴۸۵ نفر از آبادیها به نقاط شهری منطقه وارد شده‌اند، از این تعداد ۵۲/۷۷ درصد از آبادیهای سایر شهرستانهای استان و ۲۴/۹۲ درصد از سایر استانها مهاجرت نموده‌اند. همچنین، ۱۱۵۲۹۹ نفر از آبادیها به نقاط شهری استان مهاجرت کرده‌اند که سهم منطقه از این تعداد ۲۲/۱ درصد می‌باشد. شهر آبادان نزدیک به ۱۴ هزار نفر روستائی درون کوچنده داشته و سهم آن از کل منطقه ۵۴/۵۸ درصد و از کل استان ۱۲ درصد میباشد. بصورت جزئی تر بخش بسیار کوچکی از روستائیان همین شهرستان به آبادان روی آورده اند و بیشتر مهاجران روستائی به شهر آبادان از سایر شهرستانهای استان (۶۴/۳ درصد) و خارج از

استان (۲۸/۶۵ درصد) بوده که اصولاً ناشی از جابجائی جمعیت پس از جنگ است. در شهرهای استان، سوسنگرد و هویزه وضعیت متفاوت است. بطوریکه در شهر هویزه بیش از ۸۶ درصد مهاجران وارد شده، از آبادیهای شهرستان محل سرشماری بوده، این نسبت برای شهر سوسنگرد ۸۱/۵ درصد و استان ۵۲/۳ درصد بوده است. وضعیت شهر خرمشهر نیز مشابه آبادان می‌باشد. دو شهر آبادان و خرمشهر که در مقیاس ملی دو شهر نسبتاً بزرگ بوده‌اند تقریباً تمامی جمعیت خود را بعنوان مهاجر جنگی (همچنین شهرهای استان، سوسنگرد و هویزه) به مناطق داخلی و خارجی استان خوزستان فرستاده‌اند، بطوریکه در سرشماری سال ۶۵ بجز نیروهای نظامی و مأموران دولتی و افرادی که غیر مستقیم با این وضعیت ارتباط داشته‌اند، منطقه از جمعیت متعارف خالی بوده است، در حالی که در سرشماری سال ۷۵ بیش از ۳۱۰ هزار نفر جمعیت در این دو شهر زندگی می‌کرده‌اند. اگر حجم کلی مهاجرت‌های داخل استان و مهاجرین درون کوچنده به خوزستان را مبنا قرار دهیم ۳۶ درصد این جمعیت به شهرهای منطقه وارد شده‌اند، که این شهرها بیش از شهرهای دیگر استان در منطقه جنگی قرار داشتند. بنابراین، باز هم فرضیه قبلی تقویت می‌شود که صحیحتر آن است که بخش عمده و قریب به اتفاق این جمعیت را مهاجران بازگشتی و نه درون کوچنده بدانیم.

به هر حال به نظر می‌رسد بخش عظیمی از این جمعیت بازگشتی در جای جای استان یا در اقامتگاههای مهاجران جنگی سکونت داشته و به این شهرها برگشته‌اند و در سال ۱۳۷۵ سرشماری شده‌اند.

جدول شماره ۲: مهاجران وارد شده به نقاط شهری منطقه طی ۱۰ سال گذشته در سال ۱۳۲۵

شهر	مهاجران وارد شده از نقاط روستایی به نقاط شهری			جمع	مهاجران وارد شده از نقاط شهری به نقاط شهری			جمع
	شهرستان محل تعدادی	سایر شهرستانهای استان	شهرستانهای سایر استانها		شهرستان محل تعدادی	سایر شهرستانهای استان	شهرستانهای سایر استانها	
آبادان	۹۸۵	۸۹۴۰	۳۹۸۵	۱۳۹۱۰	۱۵۱۶	۸۰۷۴۶	۸۵۲۸۲	۱۶۷۵۴۴
اروندکنار	۷	۸	۴۱	۵۶	۶۹۸	۱۴۰۰	۳۷۰۹	۵۸۰۷
خرمشهر	۱۴۷۰	۳۴۴۱	۲۲۸۴	۷۱۹۵	۰	۴۴۹۱۱	۳۷۱۶۶	۸۲۰۷۷
بستان	۶۵۳	۵۸۹	۶	۱۲۴۸	۸۹۸	۲۶۰۵	۱۳۵	۳۶۳۸
سوسنگرد	۱۴۴۴	۲۹۴	۳۳	۱۷۷۱	۱۳۲۵	۱۵۵۵	۵۲۱	۳۴۰۱
مویزه	۱۱۲۴	۱۷۸	۳	۱۳۰۵	۵۶۸	۲۵۶۸	۴۶۰	۳۵۹۶
جمع منطقه	۵۶۸۳	۱۳۴۵۰	۶۳۵۲	۲۵۴۸۵	۲۵۰۰۵	۱۳۳۷۸۵	۱۲۷۲۷۳	۲۶۶۰۶۳
استان	۷۲۰۰۷	۲۶۹۴۷	۱۶۳۴۵	۱۱۵۲۹۹	۴۰۵۸۸	۲۲۲۷۶۰	۲۰۳۱۶۲	۴۶۶۵۱۰

مأخذ: مرکز آمار ایران

جدول شماره (۳) نشان می‌دهد که با وجود اینکه الگوی مسلط کوچ یا مهاجرت در کشورهای همچون ایران هنوز هم حرکت جمعیت از روستا به شهر است، ولی حجم قابل توجهی از مهاجرت از شهر به روستا متوجه روستاهای آبادان و خرمشهر بوده که احتمالاً علت اصلی آن مربوط به شرایط پس از جنگ و بازگشت روستائیان به اقامتگاه قبلی خودشان است. تعداد ۵۱۹۵۱ نفر از مهاجران وارد شده به نقاط روستایی منطقه از نقاط شهری بوده‌اند که از این تعداد ۲۷/۸ درصد از نقاط شهری سایر استانها، ۶۰/۵ درصد از نقاط شهری سایر شهرستانهای خود استان و ۱۱/۶۶ درصد از نقاط شهری خود منطقه وارد شده‌اند.

سهم منطقه از مهاجران وارد شده از نقاط شهری به نقاط روستائی استان بیش از $38/89$ درصد می‌باشد. سهم مهاجران وارد شده شهری به نقاط روستائی آبادان از کل منطقه $54/6$ درصد، خرمشهر 30 درصد و دشت آزادگان $15/36$ درصد می‌باشد. در تمام نقاط روستائی شهرستانهای منطقه اکثر مهاجران وارد شده از نقاط شهری مربوط به نقاط شهری سایر شهرستانهای استان می‌باشد و در مجموع در کلیه شهرستانهای منطقه سهم نقاط شهری سایر استانهای کشور نسبت به مهاجران درون استانی کمتر می‌باشد.

بر همین اساس، 14752 نفر از نقاط روستائی به نقاط روستائی منطقه مهاجرت کرده‌اند که $32/72$ درصد از نقاط روستائی خود شهرستانهای منطقه، $60/72$ درصد از نقاط روستائی سایر شهرستانهای استان و $6/55$ درصد از نقاط روستائی سایر استانها وارد شده‌اند. سهم منطقه از این نوع مهاجرت در کل استان $17/35$ درصد می‌باشد. از کل مهاجران روستائی وارد شده به نقاط روستائی منطقه، سهم شهرستان آبادان $41/13$ درصد، خرمشهر $23/3$ درصد و دشت آزادگان $35/57$ درصد بوده است. بنابراین با توجه به مطالب فوق سهم منطقه از مهاجران وارد شده از نقاط روستائی به نقاط روستائی استان بسیار کمتر از مهاجران وارد شده از نقاط شهری به نقاط روستائی می‌باشد، همچنین سهم نقاط شهری از کل مهاجران وارد شده به نقاط روستائی منطقه $77/88$ درصد است.

جدول شماره ۳: مهاجران وارد شده به نقاط روستائی منطقه طی ۱۰ سال گذشته در سال ۱۳۷۵

شهر	مهاجران وارد شده از نقاط روستایی به نقاط شهری			جمع	مهاجرین وارد شده از نقاط شهری به نقاط شهری		
	شهرستان محل سرشماری	سایر شهرستانهای استان	شهرستانهای سایر استانها		جمع	شهرستان محل سرشماری	سایر شهرستانهای استان
آبادان	۲۲۹۱	۱۸۸۷۲	۷۲۰۶	۲۸۳۶۹	۶۳۵	۴۶۹۴	۷۳۸
خرمشهر	۲۲۳۵	۱۰۱۸۵	۳۱۸۲	۱۵۶۰۲	۴۷۷	۲۸۱۷	۱۴۳
دشت آزادگان	۱۵۳۰	۲۳۹۱	۴۰۵۹	۷۹۸۰	۳۷۱۵	۱۴۴۷	۸۶
جمع منطقه	۶۰۶۵	۳۱۴۴۸	۱۴۴۴۷	۵۱۹۵۱	۴۸۲۷	۸۹۵۸	۹۶۷
استان	۲۹۲۰۳	۵۵۶۰۰	۴۸۷۷۹	۱۳۳۵۸۲	۵۵۹۹۶	۱۸۹۵۰	۱۰۰۵۰

مأخذ: مرکز آمار ایران

در شرایطی که مهاجرت برای پیدا کردن کار و یا بهبود آن باشد، معمولاً تعداد مردان جوان در بین مهاجران بیشتر بوده به همین دلیل موجب افزایش نسبت جنسی مردان مخصوصاً در سنین کار و فعالیت می‌شود. در سطح استان نسبت جنسی معمولاً بعثت مهاجرت داخل منطقه تغییر می‌کند و این خود یکی از ملاک‌هایی است که توسط آن می‌توان وضع مهاجرت در منطقه را مورد ارزیابی قرارداد. بطور طبیعی نسبت جنسی در شهرها به علت مهاجریزی بیشتر آنها نسبت به مناطق روستائی در سطح بالاتری است. یک عامل بسیار مهم دیگر که ممکن است باعث تغییر نسبت جنسی گردد، وجود خانوارهای دستجمعی است که باعث افزایش نسبت جنسی در شهرهای دارای پادگان می‌شود. ولی در شهرستانهای آبادان و خرمشهر این نسبت تقریباً بین مردان و زنان با اندکی اختلاف یکسان می‌باشد و حکایت از مهاجرت به شکل خانوادگی به این دو شهرستان را دارد که پیش از این فرضیه مهاجران بازگشتی را برای آن تعریف کردیم.

جدول شماره ۴: مهاجران وارد شده به نقاط شهری دشت آزادگان (۷۵-۱۳۶۵)

شرح	کمتراز ۱۵ سال	۱۵-۴۹ ساله	۶۴-۵۰ ساله	۶۵ ساله و بیشتر	مهاجران	
					وارد شده از	آبادیها
شهرستان محل سرشماری	۱۱۶/۶	۹۳/۱	۱۰۲/۴	۱۱۲/۲	مهاجران وارد شده از	آبادیها
سایر شهرستانهای استان	۹۲/۹	۸۸/۴	۱۲۰/۷	۱۷۱/۴		
سایر استانها	۱۴۲/۹	۹۰/۹	۱۰۰	۱۰۰		
شهرستان محل سرشماری	۹۳/۸	۸۹/۲	۱۲۵/۴	۱۰۳/۱	مهاجران وارد شده از	شهرها
سایر شهرستانهای استان	۱۰۶/۹	۹۸/۹	۹۰/۵	۱۰۷/۵		
سایر استانها	۹۲/۲	۲۸۰/۴	۱۳۰	۷۰۰		

مأخذ: مرکز آمار ایران و محاسبات نگارنده

جدول شماره ۵: نسبت جنسی مهاجران وارد شده به نقاط شهری شهرستانهای آبادان و خرمشهر (۷۵-۱۳۶۵)

شرح	کمتراز ۱۵ سال	۱۵-۴۹ ساله	۶۴-۵۰ ساله	۶۵ ساله و بیشتر	مهاجران	
					وارد شده از	آبادیها
شهرستان محل سرشماری	۱۱۲/۱	۱۰۳/۶	۸۸/۴	۹۱/۱	مهاجران وارد شده از	آبادیها
سایر شهرستانهای استان	۱۰۳/۸	۹۷/۴	۹۸/۰	۱۰۸/۳		
سایر استانها	۱۰۵/۷	۱۰۳/۰	۱۰۷/۵	۱۰۵/۳		
شهرستان محل سرشماری	۹۸/۷	۹۸/۷	۸۶/۵	۵۱/۱	مهاجران وارد شده از	شهرها
سایر شهرستانهای استان	۱۰۴/۰	۹۸/۹	۱۰۷/۵	۵۷/۸		
سایر استانها	۱۰۳/۳	۱۰۴/۷	۱۰۴/۸	۱۰۵/۶		

مأخذ: مرکز آمار ایران و محاسبات نگارنده

جدول شماره ۶: نسبت سنی مهاجران وارد شده به نقاط شهری دشت آزادگان (۷۵-۱۳۶۵)

جمع	۶۵ ساله و بیشتر	۶۴-۵۰ ساله	۴۹-۱۵ ساله	کمتر از ۱۵ سال	شرح	
					مهاجران وارد شده از آبادیها	مهاجران وارد شده از شهرها
۱۸/۳	۰/۵	۱	۸/۸	۸/۱	شهرستان محل سرشماری	مهاجران وارد شده از آبادیها
۱/۶	۰/۱	۰/۴	۲/۸	۲/۸	سایر شهرستانهای استان	مهاجران وارد شده از شهرها
۰/۲	۰	۰	۰/۱	۰/۱	سایر استانها	
۱۵/۹	۰/۴	۰/۸	۷/۸	۷	شهرستان محل سرشماری	مهاجران وارد شده از شهرها
۳۸/۳	۱/۳	۲/۱	۲۰/۵	۱۴/۵	سایر شهرستانهای استان	مهاجران وارد شده از شهرها
۶/۳	۰	۰/۱	۴/۶	۱/۵	سایر استانها	
۸۵/۱	۲/۳	۴/۴	۴۴/۶	۳۴	جمع	

مأخذ: مرکز آمار ایران و محاسبات نگارنده

نسبت سنی در بین مهاجران وارد شده طی ده سال گذشته به نقاط شهری شهرستان دشت آزادگان نشان می دهد که در حدود ۴۴/۶ درصد آنها در سنین ۴۹-۱۵ ساله (سن کار) هستند که ۶۰/۵ درصد از نقاط شهری و ۲۴/۵ درصد از آبادیها وارد نقاط شهری شهرستان مذکور شده‌اند و حدود ۳۴ درصد نیز کمتر از ۱۵ سال سن دارند.

جدول شماره ۷: نسبت سنی مهاجران وارد شده به نقاط شهری شهرستانهای آبادان و خرمشهر (۷۵-۱۳۶۵)

جمع	۶۵ ساله و بیشتر	۶۴-۵۰ ساله	۴۹-۱۵ ساله	کمتر از ۱۵ سال	شرح	
					مهاجران وارد شده از آبادیها	مهاجران وارد شده از شهرها
۱/۳۶	۰/۸۸	۰/۰۳	۰/۰۵	۰/۴	شهرستان محل سرشماری	مهاجران وارد شده از آبادیها
۴/۵	۰/۲	۰/۳	۲/۳	۱/۷	سایر شهرستانهای استان	مهاجران وارد شده از شهرها
۲/۳۱	۰/۰۸	۰/۲	۱/۲۳	۰/۸	سایر استانها	
۰/۷۸	۰/۰۲	۰/۰۳	۰/۴	۰/۳۳	شهرستان محل سرشماری	مهاجران وارد شده از شهرها
۴۵/۰۲	۱/۴	۲/۶۲	۲۴/۲	۱۶/۸	سایر شهرستانهای استان	مهاجران وارد شده از شهرها
۴۴/۹۳	۱/۷	۳/۵	۲۵/۲	۱۴/۵۳	سایر استانها	
۹۸/۴۲	۳/۴۳	۶/۷	۵۳/۷۳	۳۴/۵۶	جمع	

مأخذ: مرکز آمار ایران و محاسبات نگارنده

این فرضیه را می‌توان در مورد شهرستانهای آبادان و خرمشهر داشت که جمعیت مهاجران وارد شده به نقاط شهری شهرستانهای مورد نظر بیشتر در سن کار می‌باشند (۵۳/۷ درصد) و کمتر از ۴۹ سال سن دارند (۸۸/۳ درصد) و همچنین (۹۰/۷۳ درصد) از نقاط شهری وارد گردیده‌اند.

جدول شماره ۸ مهاجران وارد شده به مناطق شهری و روستائی مناطق جنگزده استان بر حسب مدت

اقامت (۲۵-۱۳۶۵)

مدت اقامت	آبادان			خرمشهر			دشت آزادگان		
	شهری	آبادی	کل	شهری	آبادی	کل	شهری	آبادی	کل
کمتر از ۱ سال	۳/۹	۰/۹	۴/۸	۶/۲	۱/۴	۷/۶	۴/۹	۷/۲	۱۲/۱
۱ سال	۵/۵	۱/۴	۶/۹	۶/۸	۱/۲	۸/۹	۵/۷	۱۰/۱	۱۵/۸
۲ سال	۶/۴	۱/۴	۷/۸	۷/۲	۱/۲	۹/۳	۴/۶	۵/۹	۱۰/۵
۳ سال	۹/۸	۲/۳	۱۲/۱	۱۱/۱	۳/۱	۱۴/۲	۶/۴	۷/۴	۱۳/۸
۴ سال	۱۳	۲/۹	۱۵/۹	۱۳/۱	۲/۹	۱۶	۶	۶/۸	۱۲/۸
۵ سال	۱۷/۹	۲/۸	۲۰/۷	۱۷/۷	۳	۲۰/۷	۷/۷	۳/۸	۱۱/۵
۶ سال	۱۵/۴	۲/۳	۱۷/۱	۱۳/۲	۲/۱	۱۵/۳	۸/۱	۲/۳	۱۰/۴
۷ سال	۱۰/۱	۱	۱۱/۱	۴/۹	۰/۹	۵/۸	۴/۷	۰/۸	۵/۵
۸ سال	۱/۳	۰/۱	۱/۴	۰/۶	۱/۱	۰/۱۷	۳/۹	۰/۴	۴/۳
۹ سال	۰/۱	۰/۱	۰/۲	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۱/۵	۰/۶	۲/۱
اظهار نشده	۱/۱	۰/۳	۱/۴	۱/۲	۰/۲	۱/۴	۰/۶	۰/۶	۱/۲
جمع کل	۸۴/۵	۱۵/۵	۱۰۰	۸۲/۲	۱۷/۸	۱۰۰	۵۴/۱	۴۵/۹	۱۰۰

مأخذ: مرکز آمار ایران

جدول فوق نشان می‌دهد که شهرستانهای آبادان، خرمشهر و دشت آزادگان که در این دهساله به دلیل مهاجرت‌های بازگشتی جنگی وضعیت ویژه‌ای داشته‌اند و چنین می‌نماید که بیشترین سهم مهاجران وارد شده به شهرهای مختلف منطقه متعلق به سالهای اول تا سال هفتم و بویژه سالهای میانی این دوره است، اما در شهرستانهای دیگر استان بیشترین سهم مهاجران وارد شده متعلق به نیمه دوم

دهساله و بویژه در سال پایانی این دوره است. در هر حال باز هم می‌توان این فرضیه را مطرح کرد که با پایان یافتن جنگ خصوصاً از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۳، نزدیک به ۶۰ درصد از مهاجرین طی دو سرشماری سال ۷۵-۱۳۶۵ شهرستانهای آبادان و خرمشهر به این دو شهر مهاجرت کرده‌اند. در خصوص دشت آزادگان این نسبت در حدود ۵۰ درصد می‌باشد و چون این شهرستانها تا پایان جنگ تقریباً خالی از سکنه بوده‌اند اغلب مهاجران وارد شده به شهرستانهای آبادان و خرمشهر مهاجران بازگشتی می‌باشند.

نتیجه گیری

وضعیت شهرستانهای آبادان، خرمشهر و دشت آزادگان در دهساله (۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵) شرایط خاصی بود که عموماً مهاجران بازگشتی زمان جنگ را پذیرفته است، بطوریکه در این دوره نزدیک به ۳۵ درصد کل حجم مهاجرت به دو شهر آبادان و خرمشهر بوده است.

منطقه مورد مطالعه طی دهساله فوق ظاهراً مهاجرپذیر بوده، اما بدلیل این که بخش عمده‌ای از درون کوچندگان منطقه، مهاجران بازگشتی جنگ بوده که پیش از سال ۱۳۶۵ استان را ترک کرده و در سالهای دهه ۷۵-۱۳۶۵ به محل زندگی قبلی خود بازگشته‌اند، بسختی می‌توان منطقه را طی دهساله مزبور مهاجرپذیر به شمار آورد. شاید اگر تحقیق مستقل و دقیقتر انجام گیرد، ثابت شود که حداقل در ده ساله مذکور منطقه مهاجر فرست بوده است.

منابع

- ۱ - آقائی، داود، بررسی پدیده مهاجرت در استان خوزستان، مجموعه مقالات و گزارشات، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان خوزستان، ۱۳۷۹.
- ۲ - زنجانى، حبيب اله، گزیده مطالعات جمعیتی مجموعه شهری تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۲.
- ۳ - بيگ محمدی، حسن و رضا مختاری ملک آبادی، تحلیلی جغرافیائی بر روند مهاجرت در استان خوزستان، فصلنامه جمعیت شماره ۴۵ و ۴۶.
- ۴ - شرکت مهندسين مشاور سيزانديش پايش، مطالعات، بررسی و برنامه ریزی اقتصادی، اجتماعی و آمایش در محدوده عملیاتی شرکت بهره‌برداری نفت و گاز اروندان، ۱۳۸۵.
- ۵ - سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان خوزستان، سال ۱۳۷۵، شهرستانهای آبادان، خرمشهر و دشت آزادگان، مرکز آمار ایران.
- ۶ - زنجانى، حبيب اله، تحلیل جمعیت شناختی، انتشارات سمت، ۱۳۸۱.
- ۷ - مهدوی، مسعود، اصول و مبانی جغرافیائی جمعیت، نشر قومس، ۱۳۸۳.
- ۸ - سالنامه آماری استان خوزستان ۱۳۸۳، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان خوزستان.

پښتونستان د علومو او انساني مطالعاتو فریښی
پرتال جامع علومو انسانی